

KUR'AN'DA ZEKAT KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK ANALİZİ*

Doç. Dr. Şehmus Demir*

ÖZET

Bu makalede, Kur'an'da mali ibadet mükellefiyetini ifade eden önemli bir anahtar kavram olan zekatın etimolojik ve semantik analizi yapılacak; Kur'an öncesi dönemdeki temel anlam alanı ve Kur'an'da kazandığı izafi kavramsal çerçevesi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, zekat kavramının Kur'an'daki kullanım alanı, ibadetin anlam alanıyla ve Kur'an'ın mülkiyet anlayışıyla ilişkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Kur'an, Zekat, Sadaka, Semantik, Kavram.

ABSTRACT

Etymologic and Semantic Analysis of 'Almsgiving' Concept in the Quran

In this article, it has been analysed that key concept of almsgiving (zekat) in the Quran from point of etymology and semantic. The concept of almsgiving express that fiscal responsibility according to Quran. With in this context, the concept of almsgiving has been explained that conceptual framework with pre-Quranic and Quranic contextual meanings. It has been investigated that almsgiving concept's etymologic and semantic field meanings. In conclusion analysis, it has been fixed that the relation between almsgiving and worship concepts.

Key Words : Quran, Almsgiving, Charity, Semantic, Concept.

* Bu makale, 17-18 Kasım 2007 tarihlerinde İSAV tarafından İstanbul'da düzenlenen "Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekat" konulu sempozyumda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

I. Kur'an Kavramlarını Anlamada Yöntem Üzerine

Bilindiği üzere, herhangi bir metni anlama ve yorumlamada kelime ve ifadelerin bilinmesi önemlidir. Kutsal metinlerin ve dini nasların anlaşılması ve yorumlanması sürecinde ise, kelime ve ifadelerin anlam alanı diğer metinlere göre daha büyük bir önem arzeder. Zira kutsal metinlerde verilmek istenen mesaj, kelimeler, ifade formları ve kavram kalıpları ile takdim edilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın dünya görüşünü, insana, topluma, hayata, varlığa ve evrene bakışını doğru bir biçimde anlamak, onda kullanılan anahtar kelimelerin yapılarını, anlam alanlarını ve kullanılış biçimlerini bilmekten geçer. Diğer bir deyişle, Kur'an'ın evren tasavvurunu doğru bir biçimde anlayabilmek, odak ve anahtar kelimelerin Kur'ani siyakta kazandıkları anlam alanlarının doğru olarak belirlenmesine bağlıdır.

Kur'an metninin doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için onun dili olan Arapça'nın, tenzil öncesi genel durumu ile bir dil manzumesini bağımsız olarak düşünemeyeceğimiz sosyo – kültürel dinamik bünyeyi çeşitli yönleriyle analiz etme gereği ısrarla tekrar edilmeye değer bir noktadır¹.

Kur'an metni, bazı kelimelerin tabii semantik değişim ve anlamsal evrimlerine çok olumlu katkılarda bulunarak, kelimelere esas anlamlarına ilave, yepyeni izafi anlamlar kazandırmıştır². Dolayısıyla Kur'an kelimelerinin anlam alanlarını tespit ederken, içerisinde yer aldığı kavramsal ilişkiler sistemini³; esas ve izafi anlamlarını, yakın ve karşıt anlamlılarını; metin içi ve metin dışı çeşitli anlam karinelerini⁴ çok iyi bir biçimde belirleme zorunluluğu bulunmaktadır.

Kur'an, nüzul dönemi öncesi Arabın hiç bilmediği fikirleri anlatmak için yepyeni kavramsal örgüler icat etmemiştir. Kanaatimize göre semantik gelişim süreci, kullanılan dilsel simgeler ağında değil, içerik ve mana alanlarında meydana

¹ Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *Mefhûmu'n-Nass –Dirâse fi 'Ulûmi'l-Kur'ân-*, Kahire 1990, s. 27 vd.; Watt, William Montgomery, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Hülbe Yay., Ankara 1982, s. 47-48.

² Bk. Izutsu, Toshihiko, *God and Man in the Koran –Semantics of the Koranic Weltanschauung-*, The Keio Institute of Cultural and Linguistic Studies, Tokyo 1964, s. 15-20; a.mlf., *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 1991, s. 62-70; a. mlf. *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 1984, s. 276-282.

³ Condon, John C., *Kelimelerin Büyülü Dünyası –Anlambilim ve İletişim-*, çev. Murat Çiftkaya, İnsan Yay., İstanbul 1998, s. 132-135.

⁴ bk. es-Sa'rân, Mahmud, *İlmü'l-Luğa*, Menşuratu Haleb, Dimeşk 1994, s. 263 vd., 310-313.

gelmiştir⁵.

er-Râğıb el-İsfehânî (ö. 502/1108)'nin;

“Kur'an ilimlerinden öncelikli olarak meşgul olunması ve incelenmesi gereken ilimler, lafzi ilimlerdir. Lafızlarla alakalı ilimlerden de ilgili lafızların kök mana ve etimolojilerini tahkik etmektir. Kur'an kelimelerinin kök manalarını bilmek, bir bina inşa etmek isteyen kimse için en başta gelen araçlar olan tuğla ve kerpiç mesabesindedir. Bu lafızlarla ilgili ilim ve kök manaları bilmenin yararı, sadece Kur'an ilimlerine has değil, bütün İslami ilimlere şamildir.”⁶

ifadeleri de, kelimelerin önemi ile ilgili son derece açık bir perspektif sunmaktadır. Zira bir cümlede yer alan kelimelerin hakiki delalet alanlarının doğru olarak tayin edilememesi, ilgili cümlelerin ve siyakın da sahih bir biçimde anlaşılamayacağı sonucunu beraberinde getirecektir. Kur'an'da zekatın kavramsal çerçevesini ortaya koyabilmek için, kanaatimizce yukarıda yöntem üzerine ifade edilen hususları göz önüne almak gerekmektedir.

Kur'an'ın dünya görüşünün oluşmasında önem arzeden kelimelere, 'anahtar kelime' denir⁷. Bu anlamda zekat kavramı da, Kur'an'ın dünya görüşünü oluşturan kavramsal ağ içerisinde anahtar kavram olma özelliğine sahiptir. Zekat kavramı, özellikle Kur'an'da servet ve ibadetle ilgili kavramsal doku içerisinde yer alan önemli bir anahtar kelimedir. Zekat kavramının Kur'an'daki semantik alanı ve kavramsal çerçevesinin belirlenmesi bu açıdan daha büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, zekat kavramının Kur'an öncesi dönemde ifade ettiği esas anlamın belirlenmesi, ardından Kur'an'daki anlam alanının incelenmesi, etimolojik ve semantik⁸ açıdan kelimenin kavramsal çerçevesinin belirginleşmesine katkı sağlayacaktır.

⁵ Yılmaz, Hasan, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanması*, Kurav. Yay., Bursa 2007, s. 210-216; a.mf., “Kur'an'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *Ata.Ü.İ.F.D.*, 2004/22, s. 238-239.

⁶ er-Râğıb el-İsfehânî, Huseyn b. Muhammed, *Mufredâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1992, s. 54-55; Ayrıca bk. Abduh, Muhammed – Rıza, Reşid, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Menâr, Mısır 1954, I, 7-16.

⁷ Izutsu, *God and Man in the Koran*, s. 18-20.

⁸ Dildeki etimolojik ve semantik boyutla ilgili bk. Ullmann, Stephen, *Semantics – an Introduction to the Science of Meaning*, Basil Blackwell Press, New York 1964, s. 54-55; Palmer, F.R., *Semantik*, çev. Ramazan Ertürk, Kitabiyat, Ankara 2001, s. 15, 31-43, 48; Guiraud, Pierre, *Anlambilim*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yay., İstanbul 1999, s. 42; Aksan, Doğan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, AÜDTCF. Yay., Ankara 1971, s. 55, 59-60.

II. Etimolojik ve Semantik Açından Zekat

a. Zekat Kelimesinin Etimolojisi

Etimolojik olarak ‘ز - ك - ي’ [z - k- y] kökünden türeyen *zekat* kelimesi, sözlükte; ‘artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzgün, uygun ve verimli olmak’ gibi anlamlara gelmektedir⁹. Bunları iki temel anlama irca edecek olursak, birincisi ‘artmak, çoğalmak’, ikincisi ise, ‘temiz olmak, arınmak’ olur.

Arap dircisi İbn Manzûr (ö. 711/1311), zekat kelimesinin ‘artmak, çoğalmak’ anlamına geldiğini belirttiğinden sonra, *ارض زكية* örneğini vererek, bunun ‘güzel ve verimli toprak’ anlamında olduğunu ifade eder. Yine, *رجل زكي* ifadesinin, ‘iyi insan’ anlamına geldiğine yer verir¹⁰. ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) de *رجل زكي* ifadesinin iyilik ve hayır yönü baskın, bu hasletle temayüz etmiş olan kimse anlamında olduğunu belirterek, ‘zekâ’ kelimesinin ‘artmak, çoğalmak’ kök anlamıyla bağlantı kurar¹¹.

İbn Manzûr ve ez-Zebîdî (ö. 1205/1884) Hz. Ali’nin; *المال تنقصه النفقة والعلم يزكو على الاتفاق* “İnfak malı azalırken, ilimse aksine onu infak etmekle artar” sözündeki ‘zekâ’nın artmak anlamında kullanıldığını belirtir¹².

er-Râğıb el-İsfehânî ise, *zekat* kelimesinin kökü olan ‘zekâ’nın, Allah’ın bereketi sonucu meydana gelen artma anlamında olduğunu, hem dünyevi hem de uhrevi işlerdeki artma ve çoğalma manası için kullanıldığını ifade eder ve Arapça’da, *زكى الزرع* ifadesinin, ekinin artması, çoğalması ve bereketlenmesi anlamında kullanıldığı örneğine yer verir¹³.

b. Zekat Kelimesinin Cahiliye Dönemindeki Anlamı

Kur’an’da yeni anlamlar kazanan kavramların cahiliye dönemindeki anlamları üzerine kapsamlı ve karşılaştırmalı bir çalışma yapan ‘Üde Halîl Ebû ‘Üde, *zekat* kelimesinin Kur’an öncesi cahiliye döneminde ‘artmak, çoğalmak’ anlamı dışında başka bir anlamının bilinmediğini belirtir¹⁴. İbn Manzûr da, el-Ferrâ (ö. 207/822) ve diğer bazı dil otoritelerine dayanarak, Arapların ‘zekâ’ kelimesine çokluk, artma gibi

⁹ ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Esâsu’l-Belâğâ*, Dâru Sâdır, Beyrut 1992, s. 273; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, XIV, 358-359; ez-Zebîdî, Muhammed Muradâ, *Tâcu’l-Arûs*, Dâru Libya, Bingazi 1966, X, 164-165.

¹⁰ bk. İbn Manzûr, XIV,358.

¹¹ Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâğâ*, s. 273.

¹² İbn Manzûr, XIV, 358; ez-Zebîdî, X, 164.

¹³ el-İsfehânî, s. 380.

¹⁴ ‘Üde, Halîl Ebû ‘Üde, *et-Tatavvuru’d-Dilâli beyne Luğati’ş-Şi’ri’l-Câhilî ve Luğati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Mektebetu’l-Menâr, Ürdün 1985, s. 211.

anlamlar verdiği, sözgelimi tek kişiye **كس** , iki kişiye, bu artış ve fazlalık anlamına işaret etmek üzere, **كز** dediklerini aktarır¹⁵.

Anlaşılabacağı üzere, cahiliye döneminde *zekat* kelimesi, 'artmak' temel anlamıyla kullanılmaktaydı. Kelimenin Kur'an'daki anlamıyla kullanılmaması ise, o dönemde yaşayan insanlarda sosyal yardımlaşma müessesesinin bulunmadığı anlamına gelmez. Zira cahiliye döneminde zekat kelimesi derin bir dinî anlamdan yoksun ise de, malın toplanması ve belirli yerlere dağıtılmasıyla ilgili çeşitli kurallar bulunmaktaydı¹⁶. Ancak İslam dini, bu müessesenin çerçevesini zekat ve benzeri bazı sözcüklerle kavramlaştırarak, olabildiğince genişletti; dar bir delâlet dünyasından onu kurtararak toplum katına yaydı, en önemlisi de, onu, dinin temel unsurlarından biri haline getirdi.

Zekatin cahiliye dönemindeki anlamına ileride tekrar yer vereceğimizi belirterek, şimdilik bu kadarla yetinelim.

c. Zekat Kelimesinin İstilahî Anlamı

el-İsfehani 'zekat'ın ıstılahi anlamının, insanın, malından, Allah'ın hakkını fakirlere aktarması şeklinde olduğunu belirtir. Öyleyse, ona göre zenginlik fakire mali aktarımda bulunması anlamına gelen 'zekat'a bu adın verilmesi, Allah'tan bereketin, malın çoğalmasının, artmasının istenmesi veya zekatin verilmesi sonucu nefsin iyilik, hayır yönünün artırılması ve bunun nefsi arındırmayı, temizlemeyi beraberinde getirmesi nedeniyledir¹⁷.

Dini terminolojide, özellikle fıkıh dilinde *zekat*; Yüce Allah'ın, Kur'an'da ifade edilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, zengin sayılan kişilerin malından alınan belirli paya¹⁸ verilen addır.

d. Kur'an'da 'Zekâ' Kelimesi ve Semantik Alanı

Kur'an-ı Kerim'de 'zekâ' kelimesi ve çeşitli türevleri, 23'ü Mekki, 36'sı Medeni surelerde olmak üzere 58 ayette 59 defa geçmektedir. 'Zekat' formu ise 32 yerde geçmektedir. İleride de değineceğimiz üzere, bunlardan ikisi temizlenme, arınma;

¹⁵ İbn Manzûr, XIV, 359.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara Ü. İlahiyat F. Yay., Ankara 1963, s. 7-13.

¹⁷ el-İsfehâni, s. 381.

¹⁸ el-'Acem, Refik, *Mevsûatu Mustalahâtî'l-Fıkh inde'l-Muslimîn*, Mektebetu Lubnan, Lübnan 1998, I, 745; el-Kardâvî, Yusuf, *İslam Hukukunda Zekat*, çev. İbrahim Sarmış, Kayıhan Yay., İstanbul 1984, I, 54.

30'u ise, sosyal yardımlaşmayı ve vergi müessesesini ifade eden *zekat* anlamında kullanılmıştır. Yine bunlardan 26'sında *zekat*, namazla birlikte, namaz (salât) dan hemen sonra zikredilmiştir¹⁹. Yine, 32 yerde geçen '*zekat*' formunun 13'ü Mekke'de²⁰, 19'u ise Medine'de²¹ inmiştir.

Zekat kelimesinin temel anlamı, ağırlıklı olarak müşahhas bağlamda '*artmak*' olmakla birlikte, Kur'an'ı Kerim'de bu kök anlamın yanında, yeni izafi / yan anlamlar kazandığını ifade etmek mümkündür.

Kur'an dili ile ilgili çalışmalarıyla tanınan dilbilimci ed-Dâmeğânî (478/1085), zekatın Kur'an-ı Kerim'de şu yedi izafi anlamda kullanıldığını belirtir:

1. La ilahe illallah (Fussilet, 41/7).
2. Farz olan zekat (Bakara, 2/43).
3. Islah (Fatır, 35/18).
4. Fıtır sadakası (A'lâ, 87/14).
5. Tebrie etmek, temize çıkarmak (Nisa, 4/49).
6. Helal (Kehf, 18/19).
7. Sadaka (Meryem, 19/13)²².

'*Vucûhu'l-Kur'an*' adlı önemli eserin sahibi İsmail b. Ahmed (ö. 431/1039) ise, zekatın Kur'an-ı Kerim'de dört anlamda kullanıldığını ifade eder:

1. Farz olan zekat (Bakara, 2/43, 83 ve benzeri ayetler).
2. Artmak, çoğalmak (Kehf, 18/81).
3. Islah (Meryem, 19/13).
4. La ilahe illallah (Fussilet, 41/6-7; Meryem, 19/31)²³.

Şunu hemen ifade etmek gerekir ki, '*zekâ*' kökünün temel anlamı, yukarıda da ifade edildiği üzere, '*artmak*, *çoğalmak*' tır. Ancak '*zekâ*' kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de, cahiliye dönemindeki gibi salt artmak anlamında yer almamıştır. O halde

¹⁹ bk. Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'd-Da'Ve, İstanbul 1987, s. 331-332.

²⁰ Kehf, 18/81; Meryem, 19/13, 31, 55; Enbiya, 21/73; Mu'minûn, 23/4; Nûr, 24/56; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

²¹ Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisa, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 55; A'râf, 7/156; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Hac, 22/41, 78; Nûr, 24/37; Ahzâb, 33/33; Mücâdele, 58/13.

²² ed-Dâmeğânî, Huseyn b. Muhammed, *İslâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1985, s. 218.

²³ İsmail b. Ahmed, Ebu Abdirrahman, *Vucûhu'l-Kur'ân*, thk. Necef Arşî, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Meşhed 1422, s. 290; Ayrıca bkz. Gözeler, Esra, *Sami Dini Geleneğinde Salât, Savm ve Zekât Kavramlarının Semantik İncelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE., Ankara 2005, s. 102-104.

'zekâ' kelimesi ve türevleri, kök anlam olan 'artma'yı da içine alan yeni izafi anlamlar kazanmıştır. Bu izafi anlamları ise iki madde altında toplamak mümkündür:

1. *Temizle(n)me, arınma, iyi olma anlamında 'zeka' sözcüğü ve türevleri*

Bu anlamın 'zeka' kelimesinin temel anlamı olan artma, çoğalma ile yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Zira temizlenme, temiz olma, arınma; olumlu unsurların çoğalması, artması, olumsuzluklara galip gelmesi sonucu oluşan bir durumdur. Dolayısıyla temel anlamın korunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in kazandırdığı bu izafi anlam, yepyeni bir anlamdır ve cahiliye döneminde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, kullanımı bulunmamaktadır.

Cahiliye döneminde artmak, çoğalmak anlamında kullanılan 'zeka' kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de manevi yönden temizlenme, temiz olma; ruhsal kirlerden, günahlardan arınma gibi izafi anlamlarda kullanılması, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in kelimelere yüklediği anlamlarda temel bir ilkenin de belirginleşmesini sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerim, cahiliye döneminde tamamen dünyevi anlamda kullanılan kelimelere dini bir anlam yükleyerek, Allah'la bağlantılı bir anlam örgüsü içerisinde anlatır. Dolayısıyla, cahiliye döneminde herhangi bir şeyin artması, çoğalması anlamında kullanılan kelime, Kur'an'da temel anlamı korunarak, ruhi ve manevi yönden olumlulukların artması, çoğalması; bunların da arınmaya, Allah'a yaklaşmaya vesile olması anlamında '*temizlenmek, temiz olmak, arınmak*' şeklinde izafi bir anlam kazanmıştır.

Burada, zekatın Kur'an'daki anlamı konusundaki görüşlerini aktardığımız ed-Dâmeğânî ve İsmail b. Ahmed'in zekatın Kur'an'daki anlamı konusundaki görüşlerini tahlil etmemiz, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu iki müellif, 'zeka' kelimesinin '*la ilahe illallah*' anlamında kullanıldığını belirtirler. et-Taberi (310/922) ve İbn Kesir (ö. 774/1372) de bu görüşü İbn Abbas ve İkrime'ye dayandırarak naklederler²⁴. İlgili ayet ise, şudur:

الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

Bu yoruma göre ayetin anlamı şöyledir: "*Onlar 'zekat'a (imana, lailahe illallah demeye) yanaşmazlar ve ahireti de inkar ederler*" (Fussilet, 41/7)²⁵.

²⁴ et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1954, XXIV, 92-93; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubî'l-Arabî, Kâhire 1967, XV, 340; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna ve Diğerleri, Dâru Kahraman, İstanbul 1985, VII, 153.

²⁵ Verilen örnek ayetlerin Türkçe'ye çevirisi, Dâmeğânî ve İsmail b. Ahmed'in verdiği anlama uygun bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır.

Muhtemelen bu anlayışta, cümlelerin ikinci kısmında geçmekte olan *'kufr'* kavramından ve ayetin henüz zekatın farz kılınmamış olduğu Mekke döneminde imiş olduğundan esinlenilmiştir.

el-Beydavî (ö. 685/1288) ise, ayetteki *'zekat'* ifadesinin temizlenmek, arınmak anlamında olduğu görüşünü naklederek, buna göre ayetin; *"kendilerini arındırarak, temizleyecek olan şeyi yapmazlar"* şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade eder²⁶. Dolayısıyla bu ayetteki *'zekat'* ifadesine *'la ilahe illallah'* gibi bir anlamı yüklemenin, ancak dolaylı yoldan olabileceğini belirtmek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, kelimenin aslında ve Kur'an'da böyle bir anlam bulunmamakla birlikte, yorumsal olarak *'la ilahe illallah'* a işaret ettiğinden söz edilebilir..

'Zeka' kökünün ıslah anlamında kullanıldığının belirtildiği;

وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

ayetine; *"Kendini ıslah eden, bu ıslahı kendisi için yapmış olur"* (Fatır, 35/18) şeklinde bir anlam verilmesi halinde bile bunun manevi ve ruhi yönden temizlenmek, arınmak dışında bir anlam olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

ed-Dameğani'nin *'zeka'* kelimesinin *'fıtır sadakası'* anlamında kullanıldığını ifade ettiği;

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى

ayetin; *"Doğrusu, fıtır sadakası veren mutluluğa ermiştir"* (A'la, 87/14) şeklinde anlaşılmasının, diğer bir deyişle, ayetteki *'zeka'* ifadesinin *'fıtır sadakası'* anlamında olduğunu belirtmenin doğru bir anlamlandırma olmayacağı açıktır ki, et-Taberî, ez-Zamahşerî, el-Beydâvî, en-Neseî (ö. 710/1310), İbn Kesîr gibi müfessirler, buradaki *'zeka'* kökünün temel anlamının *'temizlenmek, arınmak'* olduğunu ifade etmişlerdir²⁷. Bu yaklaşıma göre ilgili ayetin anlamı şöyle olmalıdır:

"Doğrusu, kendini arındıran mutluluğa ermiştir".

Temize çıkarmak²⁸, helal²⁹ gibi anlamların yüklendiği ayetlerde de yine temel anlamın *'temizle(n)mek, arınmak, iyi olmak'* olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır³⁰.

²⁶ el-Beydavî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, ts., II, 349.

²⁷ et-Taberî, XXX, 156; ez-Zamahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl*, Neşru'l-Belâğa, Kum 1992, IV, 740; Kurtubî, XX, 21; el-Beydâvî, II, 590; en-Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Eda, İstanbul 1993, II, 1360; İbn Kesîr, VIII, 403.

²⁸ bk. Nisa, 4/49.

²⁹ bk. Kehf, 18/19.

2. Sosyal yardımlaşmanın ve vergi müessesesinin belirli bir formunu ifade eden bir kavram olarak 'zekâ' kökünün türevi olan 'zekat' formu

Daha önce de değindiğimiz üzere, 'zekat' formu, Kur'an-ı Kerim'de 32 yerde geçmektedir. Bunlardan 30'u belirtili isim (ma'rife), 2'si ise belirtisiz isim (nekre) şeklinde yer almıştır. Belirtisiz isim şeklinde kullanılan ve Mekke'de inen iki yerde³¹ 'temizlik, temiz olmak' anlamında, geriye kalan 30 yerde ise sosyal yardımlaşmanın ve vergi müessesesinin belirli bir formunu ifade eden bir kavram anlamında kullanılmıştır. Bunlardan 11'i Mekke'de, 19'u ise Medine'de inmiştir.

Zekat kelimesi Kur'an'da kullanılırken, 'vermek' temel anlamını ifade eden 'إِيتَاءُ' *î'tâ*' ve 'عَطَاءُ' *i'tâ*' kelimelerinden sadece 'î'tâ' ile zikredilir. Başka bir ifadeyle, Kur'an'da hiçbir yerde zekatla birlikte 'i'tâ' kelimesi kullanılmaz. Her ne kadar bazı dilciler 'î'tâ' nın 'i'tâ' anlamında olduğunu, yani, bu iki kelimenin aynı anlama geldiğini ifade etseler de³², Kur'an'da zekatın sadece 'î'tâ' ile kullanılması, 'i'tâ' nın ise başka bağlamlarda yer alması, bu konuda önemli bir ayrıntının olduğunu göstermektedir.

Sözlüklerde 'etâ' kök fiili 'gelmek' ve bu fiilin if'âl kalıbından masdarı olan 'î'tâ' ise, 'vermek' anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, 'etâ' fiilinden türeyen ve vermek anlamını kazanan 'âtâ, yu'tî, î'tâun' kullanımlarının 'gelmek' kök anlamıyla yakın bir bağlantısının olduğunu hatırd tutmak gerekmektedir. Bu çerçevede 'gelmek' ve 'vermek' anlamları birlikte düşünüldüğünde, bir yakınlaşmanın, gelmenin olduğu ve bu yakınlaşma sonucu verme fiilinin meydana geldiği sonucu tabii olarak ortaya çıkar³³. Bu da, zekatla birlikte kullanılan 'î'tâ' formunun, zekatın verilmesi zorunlu bir mali yükümlülük olması ile birlikte, müslümanın, vermek zorunda kaldığı için değil, gönülden, bütün benliğiyle vermesi, Allah'a yaklaştığı hissini yaşayarak vermesi gibi anlamları içerdiğine delalet etmektedir. Bu ifade kalıbıyla, Müslümanda; borçtan, sorumluluktan kurtulmak amacıyla değil, bütün benliğiyle, Allah'a daha da yak(ın)laşma, nefsinin ve malını arıtma (tezkiye) amacıyla verilen zekat bilincinin yerleşmesinin amaçlandığını ifade etmek mümkündür.

³⁰ 'Zekâ' kelimesinin, 'temizle(n)mek, arınmak, iyi olmak' ve bunlara yakın anlamlarda kullanıldığı ayetler şunlardır: Bakara, 2/129, 151, 174, 232; Âli İmran, 3/77, 164; Nisa, 4/49 (iki defa); Tevbe, 9/103; Kehf, 18/19, 74, 81; Meryem, 19/ 13, 19; Tâhâ, 20/76; Nûr, 24/21 (iki defa), 28, 30; Fâtır, 35/18 (iki defa); Necm, 53/32; Cuma, 62/2; Nâziât, 79/18; Abese, 80/3, 7; A'lâ, 87/14; Leyl, 92/18; Şems, 91/9.

³¹ Kehf, 18/81; Meryem, 19/13.

³² Sözelimi bk. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî – İbrahim Samerrât, Muessesetu'l-A'lemî, Beyrut 1988, VIII, 146; İbn Manzûr, XIV, 17.

³³ Bk. Halil b. Ahmed, VIII, 146.

'î'tâ' formunda ise, dilcilerin de üzerinde durduğu üzere, 'salt vermek', 'el ile vermek' anlamı bulunmaktadır³⁴. Başka bir ifadeyle 'î'tâ', 'î'tâ' da olduğu gibi anlamsal yan unsurlar içermemektedir. İ'tâ, gönülden – gönülsüz ayırımı olmaksızın salt vermeyi ifade eder. Ayrıca 'î'tâ' da çoğunlukla muhatap bellidir, yani verilecek şeyin kime verileceği veya verildiği bellidir. Dolayısıyla 'î'tâ' da meful çoğunlukla hafzedilmez. Ancak 'î'tâ' da ise, mefulün hafzedilmesi daha kolaydır ve bu kullanımı çok yaygındır. Zekatla birlikte kullanımı da bu şekildedir. Dolayısıyla zekatın 'î'tâ' ile kullanımı, mefulün hazfi nedeniyle, zekatın verileceği kesimlerle ilgili daha kapsamlı bir alan oluşturmaktadır³⁵.

Zekat, çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre, Medine'de, hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır³⁶. Ancak, zekatın zorunlu bir yükümlülük haline getirilmesinden önceki dönemlerde de zekat kelimesi bazı ayetlerde yer almıştır. O halde, zekatın zorunlu bir mali yükümlülük haline getirilmesinden önceki ayetler ile sonraki ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği sorusu gündeme gelmektedir.

Mekke döneminde inen ve mali konulara değinen ayet ve hadisler, sadece inananlara hitap etmekteydi. Medine döneminde bir müessesese haline gelecek ve zorunlu bir mali yükümlülüğü ifade edecek olan zekatın, Mekke döneminde temellerinin atıldığını belirtmek mümkündür. Bu Kur'an'ın anlatım metodudur ve her konuda olmasa bile birçok konuda bu metot gözetilmiştir. Buna göre, herhangi bir konuda nihai hüküm veya son söz söylenmeden önce, muhatapların düşünce dünyasında o konu ile ilgili belirli bir altyapı oluşturulmakta, bazı ipuçları verilmekte, bu çerçevede örneklemeler, kıssalar kullanılmakta, ancak böyle bir altyapının oluşturulmasından sonra konuya son hali verilmektedir³⁷. Sözgelimi, Mekke'de bi'setin 6. yılında inen Enbiya Suresi 69-72. ayetlerde çeşitli peygamberlerden söz edilmekte ve 73. ayette;

وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا
عَابِدِينَ

³⁴ Halil b. Ahmed, II,208; İbn Faris, Ahmed, *Mucmelu'l-Luğa*, Nşr. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1986, III/674; İbn Manzûr, XV, 68-69; Burada ayrıca, 'e'tâ biyedihi' ifadesinin boyun eğmek, boyun eğerek vermek, vermek zorunda kalmak anlamında kullanılan bir tabir olduğunu belirtmekte yarar var (bk. Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 427). Zira Tevbe 9/29'da da bu şekilde ve bu anlamda kullanılmaktadır.

³⁵ Zebîdî, X/8; Ayrıca bk. Gözübenli Beşir, "Kur'an'da Çalışma Hayatına Dair Hukuki İlkeler", İslam ve Çalışma Hayatı, Ulusal Sempozyum, İzmir, 25 - 27 Kasım 2005 (Yayınlanmamış tebliğ metni).

³⁶ Geniş bilgi için bk. el-Kardâvî, I, 70-73.

³⁷ Tuğ, s. 19, 39.

“Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekat vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk edenlerdir”.

İfadelerine yer verilerek, daha önce gönderilmiş olan bu peygamberlere namaz kılmanın yanında zekatın da vahyolunduğu bildirilmektedir. Bu ayette, geçmiş peygamberlere zekat uygulamasının emredildiği belirtilerek bu konuda bilgi sunulmasının yanında, bir bakıma Medine döneminde farz kılınacak olan zekatın altyapısı da oluşturulmaktadır³⁸.

Mekke’de inen ve zekat verilmesini konu edinen ayetlerin Medine’de zekatın farz kılınmasından sonra inen ayetlerden farkı, bir yükümlülük anlamı taşıya bile, bunun biçiminin bütünüyle belirlenmemiş olmasıdır. Dolayısıyla, Mekke döneminde, çerçevesi bütünüyle belirlenmiş bir mali mükellefiyetin yerine, daha serbest, kişinin kısmen vicdanına bırakılmış bir yardımlaşma biçiminin konu edildiğini ifade etmek mümkündür. Sözelimi;

قَاتَ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Akrobaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Allah'ın yüzünü (rızasını) isteyenler için bu, daha hayırlıdır ve onlar kurtuluşa erenlerdir” (Rum, 30/38).

Gibi Mekke’de inen çeşitli ayetlerde, muhtaçlara yardım edilmesi gerektiği, hakk, zekat ve diğer bazı ifadeler kullanılarak önemle vurgulanmaktadır. O halde, muhtaçların korunması, kollanması ve onlara yardım edilmesi gereğini bildiren bir emrin var olduğunu, ancak bunun şeklinin veya yükümlülük derecesinin belirlenmemiş olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu nedenledir ki, Mekke döneminde Müslümanlar, mükellef oldukları mali konularda bütünüyle ferdî hareket

³⁸ bk. Tuğ, s. 23.

Geçmiş dinlerde zekat, sadaka ve benzeri sosyal yardımlaşma unsurlarının varlığı ile ilgili bk. Bakara, 2/83; Maide, 5/12; Meryem, 19/31,55; Burada, Kur'an'daki zekat kavramının karşılığı olarak Eski Ahit'te 'ondalık' tabirinin kullanıldığını belirtmekte yarar var. Eski Ahit'teki ifade şöyledir: “Ve yerin tohumu olsun, yahut ağacın meyvası olsun, yerin bütün **ondalığı** Rabbindir; Rabbe Mukaddesdir. Ve eğer bir kimse ondaliğından bir kısmı için fide verecekse, üzerine beşte birini katacaktır. Ve bütün sığırın ve koyunun ondalığı, bütün değnek altından geçenlerin ondalığı, Rabbe mukaddes olacaktır”(Levililer, 27/30-32). Yeni Ahit'te 'sadaka' terimi ile çevrilen ve zorunlu yükümlülüğün dışında kalan yardımlaşmayı ifade eden ilgili örnek pasaj ise şudur: “İmdi, sen sadaka verdiğin zaman, iki yüzlü adamların insanlardan hürmet görmek için, havralarda ve sokaklarda yaptıkları gibi, önünde boru öttürme. Doğrusu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sadaka verdiğin zaman, sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin de, sadakan gizlide olsun; gizlide gören Baban da sana ödeyecektir” (Matta, 2-4). ‘Ondalık’ ve ‘sadaka’ terimlerinin kullanıldığı diğer bazı örnekler için bkz. Luka, 11/41; Resullerin İşleri, 9/36; 10/4,31; İbraniilere, 7/4,6,8-9.

ediyorlardı³⁹. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, ödenecek malın türünü, miktarını, ödeme zamanını ve biçimini kendileri belirliyorlardı.

Medine döneminde ise, zekâtın farz kılınmasıyla birlikte, verilmesi gereken malın miktarı, verilme zamanı ve kimlere verilmesi gerektiği, ayetlerde ve detaylı olarak da hadislerde belirlenerek, onun mali bir müessese haline gelmesi sağlanmış oldu. Özetle, Mekke döneminde altyapısı hazırlanan ve Medine döneminin ikinci yılında farz kılınan zekât, o dönemde, öyle görünüyor ki, Müslümanların devlete ödedikleri her türlü vergiyi ifade eden bir kavram haline geldi.

'Sadaka'⁴⁰, 'infak'⁴¹, 'ihsan'⁴², 'birr'⁴³, 'ita'⁴⁴, 'hakk'⁴⁵, 'kısm'e'⁴⁶, 'taam'⁴⁷, 'qard'⁴⁸ gibi kelimeler de zekât kavramının semantik alanına giren diğer kelimelerdir. Bunlardan en kapsamlı olanı 'sadaka' sözcüğüdür. Zira Kur'an-ı Kerim'de belirtilen mali ibadetlerin tümü, 'sadaka' kavramıyla da ifade edilmektedir. Bu nedenle, semantik açıdan konuya yaklaşıldığında, mali ibadetleri ifade eden 'zekât', 'infak', 'ihsan', 'birr', 'kard', 'kısm'e' gibi anahtar kelimelerin odak kavramını 'sadaka' sözcüğünün oluşturduğunu görmek mümkündür. Sözgelimi, Tevbe Suresi 9/60. ayette belirtilen 'sadaka'ların sarf yerleri, aynı zamanda zekâtın da sarf yerleridir⁴⁹. Başka bir ifadeyle ayette zekât, sadaka sözcüğü ile ifade edilmiştir. Ancak bu, hukuki anlamda, zekât ile sadakanın eş anlamlı olduğu anlamına gelmez. Zekât, sadakanın bir bölümüdür. Dolayısıyla, her zekâtın sadaka olduğunu, ancak her sadakanın ise zekât olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira zekâtın, çeşitli fıkıh kitaplarında da belirtildiği üzere, kendine özgü şartları ve hükümleri bulunmaktadır⁵⁰.

Burada, insanın Allah rızası için fakirlere verdiği için adı olan 'sadaka', doğruluk anlamındaki 'sıdk', başkasına doğrulukla muamele eden anlamındaki 'sıddik', doğruluğun bir uzantısı konumunda bulunan arkadaşlık anlamındaki 'sadiq' kelimelerinin aynı kökten geldiğini, dolayısıyla bu kelimeler arasında bir anlam

³⁹ Tuğ, s. 22, 25.

⁴⁰ bk. Bakara, 2/196, 263; Nisa, 4/114; Tevbe, 9/103; Mücadele, 58/12.

⁴¹ bk. Bakara, 2/215, 219, 264, 267; Enfal, 8/36; Tevbe, 9/34;

⁴² bk. Nisa, 4/36; Nahl, 16/90.

⁴³ bk. Bakara, 2/177.

⁴⁴ bk. Bakara, 2/177; Nür, 24/22.

⁴⁵ bk. En'am, 6/141, İsrâ, 17/26; Kalem, 68/17-34.

⁴⁶ bk. Nisa, 4/8.

⁴⁷ bk. Hâkka, 69/34; Müddesir, 74/44; İnsan, 76/8; Fecr, 89/18; Maun, 107/3.

⁴⁸ bk. Hadîd, 57/18; Müzzemmil, 73/20.

⁴⁹ Gözübenli, Beşir, "Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım", *İslam'a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar* – içinde, DİB. Yay., Ankara 2006, s. 311.

⁵⁰ Ude, s. 214.

bağının bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. 'S-d-k' kelimesinin kök anlamı doğrudur. Doğruluk kök anlamı (s-d-k) ile mali bir ibadet arasındaki anlam bağı ise şu şekilde açıklanabilir: Mali bir ibadet olarak sadakanın verilmesi, aynı zamanda Allah'a karşı doğru olmanın (sıdk, sâdik), verilen sözü ve görevi yerine getirmenin, onun istediği biçimde yaşamının bir göstergesidir ve bunun sonucu da Allah'la dost (sadîk) olmaktır. Ahzab suresi, 33/35'te, doğru olmak anlamındaki 'sıdk' (sadikîn, sadikât) ile mali ibadet anlamındaki 'sadaka'nın (mutasaddikîn, mutasaddikât) aynı ayette kullanıldığı da göz önünde bulundurulduğunda, ikisi arasında bir semantik bağın bulunduğunu, ikisinin birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yeri gelmişken, zekat konusunda sürekli öne sürülen ve onunla ilişkilendirilen ve 'sadaka' kelimesinin kullanıldığı bir ayete de değinmekte yarar var. İlgili ayette (Tevbe Suresi 9/103);

حُدِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةٌ تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Onların mallarından bir sadaka al ki, onunla kendilerini hem temizler, hem de arındırırsın. Bir de haklarında dua et. Çünkü senin duan onların kalplerini yatıştırır. Allah işitendir, bilendir" (Tevbe, 9/103)

buyurulmaktadır. Çoğu zaman, hiç tereddüt edilmeden bu ayette kullanılan 'sadaka' kelimesinin zekat anlamında olduğu ve 'huz = al' tabirinin de emir ifade etmesi nedeniyle, ayetin, zekatın farziyetini belirten bir hüküm ihtiva ettiği üzerinde durulur. Oysa ki, ayetin bağlamı ve nüzul ortamı dikkatle incelendiğinde, konunun, münafık olmadıkları halde gevşek davranıp savaştan geri kalan, Tebük seferine gitmeyen Müslümanlarla ilgili olduğu hemen görülür. Önceki ayette (Tevbe, 9/102); Tebük savaşına katılmayan Müslümanların günahlarını itiraf ettikleri ve iyi işle kötü işi birbirine karıştırdıkları, belki Allah'ın onların tevbesini kabul edeceği bildirilir. Hemen sonrasında ise, yukarıda aktardığımız Tevbe Suresi 9/103. ayet gelir. Daha sonra gelen ayette ise;

"Bilmediler mi ki, kullarından tevbe kabul eden, sadakaları alan Allah'tır. Ve Allâh, tevbe çok kabul eden, çok esirgeyendir" (Tevbe, 9/104)

ayeti yer almaktadır. Burada da tevbe ile sadaka bir arada kullanılmakta ve sadaka kelimesi çoğul formda yer almaktadır. Aynı surenin 118. ayetinde de Tebük savaşına katılmayıp geride kalanların halet-i ruhiyesinin çok kötü olduğu, bu olayın onları çok üzdüğü ve *'bütün genişliğiyle beraber dünyanın başlarına dar geldiği'* anlatılır.

Dolayısıyla savaşa katılmayarak büyük bir hata yapan, hatasından pişman olan ve bu hatayı telafi etmenin yollarını arayan Müslümanlara 103. ayette bir çözüm yolu sunulmakta ve sadaka vermeleri istenmektedir⁵¹.

O halde söz konusu edilenin, hata yaptıklarını anlayan ve telafi yollarını arayan Müslümanların hatalarını telafi etmeleri için yol gösterme olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özetle, yapılan büyük bir hataya karşılık, sadaka verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ayetin evrensel boyutu, başka bir ifadeyle sonraki insanlara hitab ettiği yönü ise, inananların bir hata yaptıklarında bunu sadaka vererek telafi etme yoluna gitmelerinin gerekliliğidir. Bunun insan psikolojisi üzerinde oluşturacağı olumlu boyutu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira bu yolla, insan önemli bir hata yaptığında, Allah rızası için sadaka verir ve bu sadaka vermeyi de hatanın telafisi için bir başlangıç olarak kabul eder. Dolayısıyla bu davranış, onun aynı veya benzer hatayı tekrarlamamasına önemli ölçüde bir katkı sağladığı gibi, hatasının affedilmesine yönelik de önemli bir adım anlamına gelir. O halde, üzerinde durduğumuz Tevbe Suresi 103. ayetin farz olan zekatla birebir ilgisinin bulunmadığını, zekatın farzıyetiyle ilgili kullanılabilecek birçok ayet varken bu ayetin delil olarak sunulmasının doğru bir yaklaşım olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu ayetteki sadakanın zekatla ilgisi, sadaka kelimesinin içerdiği zekat anlamı kadardır⁵². Daha önce de ifade edildiği üzere, sadaka, malın verilmesi gerektiğini bildiren ifadelerin hepsini kuşatan ve içeren bir üst kavramdır.

'Zekat' kavramının semantik alanına giren diğer kelimelerin ayrı ayrı tahlili, bir makalenin sınırlarını fazlasıyla zorlayacağından, kapsayıcılığı ve semantik alan açısından odak konumunda bulunuşu nedeniyle, bir üst ve kuşatıcı kavram olan 'sadaka' ile ilgili bu özet bilgi ile yetinmemiz yerinde olacaktır.

III. İbadetin Anlam Alanı Çerçevesinde Zekat

Zekatın Kur'an'da ibadet odak kavramının üyesi olan bir anahtar kelime olması nedeniyle, ibadetin anlam alanı ve zekat - ibadet bağlantısı üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. İbadetle ilgili, Zariyat Suresi 51/56. ayette;

"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."

⁵¹ Bk. Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Daru'l-Me'arif, Mısır, ts., XIV/545-547; İbn 'Aşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus 1997, XI/22-23.

⁵² Gözübenli, Beşir, "Temel Dini Kavramların Başka Dillere Aktarılması Problemi ve Mealler" Kur'an Mealleri Sempozyumu (İzmir, 24 - 26 Nisan 2003), DİB. Yay., Ankara 2007, s. 84.

buyurulmaktadır. Bu ayette, hayatın bütününün ibadet kapsamında değerlendirilmesinin, yani hayatın ibadetle geçirilmesinin bir gereklilik olduğu hususu ön plana çıkarılarak, özellikle vurgulanmaktadır. İşte tam da burada, ibadetin ne olduğu veya ne tür davranışları kapsadığı sorusu can alıcı bir şekilde kendini hissettirmektedir.

Ayetin anlaşılmasında anahtar konumda bulunan ibadeti, formel (şekli, ritüel) ibadetler ve formel olmayan ibadetler şeklinde ikiye ayırmak, konunun açıklığa kavuşmasını kolaylaştıracaktır.

Formel veya ritüel ibadetlerden kastedtiğimiz, belirli zaman veya mekanda, belirli kurallar dahilinde yapılan; namaz, oruç, konumuzun anahtar kavramı olan zekat, hac ve benzeri ibadetlerdir. Bu tür ibadetleri etki ve sonuç itibarıyla sırf ahiretle irtibatlandırıp, ahirette meydana gelecek kazanımlarla sınırlamak, doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira bu tür ibadetler incelendiğinde, sırf ahireti ilgilendiren ve bütün yönleriyle ahiret hedefli hiçbir ibadetin olmadığını⁵³, bilakis, formel diye nitelendirdiğimiz tüm ibadetlerin, insanın dünya hayatındaki yaşam tarzını belirleme konusunda fonksiyonel rol aldıklarını, bireysel ve toplumsal yönlerinin bulunduğunu açıkça görmek mümkündür.

Kulluk sürecinde yerine getirilmesi gereken formel ibadetler, öyleyse, kulluğun bizzat kendisi değil, kulluk sürecinde işlevsel bir role sahip unsurlardır. Dolayısıyla, formel ibadetler, ferdin bireysel ve toplumsal alanda Yüce Allah'ın çizdiği sınırlar dahilinde kalmasına katkıda bulunması oranında anlam ve önem kazanır. Bu katkının sıfır noktasına inmesi, formel ibadetlerin anlamının ve işlevselliğinin yitirilmesi anlamına gelir⁵⁴.

İslam dininde hayat içerisinde '*sırf dini*' diye nitelendirilebilecek bir alan yoktur. Zira Kur'an ve sünnet, birey hayatının belirli zaman dilimlerini değil, bütününü kapsayan bir değerler sistemi, hayat nizamı ve dünya görüşü sunar. Bu açıdan bakıldığında İslam dini, bütün yönleriyle bir dünya kurma girişimi⁵⁵ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir dünya görüşü, hayat nizamı ve genel anlamda alem tasavvuru ortaya koyduğuna göre, bu demektir ki, parçacı yaklaşımlardan uzaktır ve insan

⁵³ Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul 1992, s. 305.

⁵⁴ bk. Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara 1994, s. 114-115; Ayrıca bk. Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparlan Açıkgenç – M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996, s. 83.

⁵⁵ Garaudy, Roger, *20. Yüzyıl Biyografisi*, çev. Ahmet Zeki Ünal, Ankara 1989, s. 294-295; Çiftçi, Adil, *"Bir Sosyolog Olarak Fazlur Rahman"*, *İslam ve Modernizm –Fazlur Rahman Tecrübesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 1997, s. 58.

hayatını bir bütün olarak ele alır (tevhid). Zira hayat tektir. Tek dünya ve tek insan varlığı vardır⁵⁶.

O halde zekat, hayatın bütünü kapsayan ibadet alanının en önemli unsurlarından birisidir. Müslüman birey, kendisine verilen nimetleri Allah rızası için muhtaçlarla bölüşerek, hem toplumsal bir hastalık ve rahatsızlık unsuru olan fakirliği ortadan kaldırmak amacıyla bir katkıda bulunmuş olacak, hem de bunu yaptığı için Allah katında mükafat elde edecektir. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere, zekatın da diğer formel ibadetlerde olduğu gibi, hem dünyevi hem de uhrevi boyutu bulunmaktadır.

İbadetleri ayırmak, bazılarını yapıp bazılarını yerine getirmemek, parçalanmış bir hayat düşüncesini beraberinde getirmekle birlikte, İslamın gereği olan bütün benliğiyle teslim olma anlayışının da eksik kalmasına neden olacaktır. O halde, dini, hayatın bütünü kapsayan bir ibadetler alanı olarak tanımlamak gerekmektedir. Burada, hemen konu açısından büyük önem arzeden Maun suresine değinmek yerinde olacaktır.

Müslümanlara zekatın, başka bir ifadeyle malın bir bölümünün çerçevesi belirlenmiş bir şekilde zorunlu transferinin henüz emredilmemiş olduğu, yoksula katkıda bulunmanın emredildiği, ancak bunun zamanının ve miktarının insanların vicdanlarına⁵⁷ bırakıldığı Mekke döneminde, bi'setin ikinci yılında inen Mâûn suresinde dini yalanlama ile açların doyurulması ve muhtaçların gözetilmesi arasında çok önemli bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlantı, dinin ana yapısının da daha rahat bir biçimde anlaşılmasını sağlayacak unsurlar içermektedir.

“Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, öksüze kötü davranan ve yoksulu doyumaya çalışmayandır. Şu namaz kılip da namazlarında ciddiyetsiz olanların vay haline. Onlar gösteriş (için ibâdet) yaparlar. En ufak bir yardımı dahi esirgerler.” (Mâûn, 61/1-7).

İlahi vahyin iniş sürecinin ilk dönemlerinde yoksulun doyurulması üzerinde bu kadar yoğun ve net ifadelerle durulması İslam dininin bu konuya ta başlangıcından itibaren ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Bu ayetlerde dikkat çekici olan husus, aç olanın açlığını gidermemenin, yoksul olana destek olmamanın veya yoksulluk sürecinden kurtulmasına katkıda bulunmamanın dini yalanlamayla eşdeğer

⁵⁶ Hanefi, Hasan, “Aksiyombilimi Olarak ‘Hermenötik’ –İslam Örneği-”, çev. Düccane Cündioğlu, Tezkire, 1997/11-12, s. 54.

⁵⁷ Vicdan olgusunun Kur’ani kavramsal çerçevesi için bk. Bilgiz, Musa, *Kur’an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yay., İstanbul 2007, s. 31 vd.

kabul edilmiş olmasıdır. Buradaki dini yalanlama, inanı(yor görünü)p, inancın gereklerini yerine getirmemek, dine parçacı yaklaşmak, bir kısmını uygulayıp diğer bir kısmını devre dışı bırakmak şeklinde pekala anlaşılabilir. Mâûn suresinde önce dini yalanlamadan söz edilmekte, sonrasında bütünüyle toplumsal bir sorun olan yoksulun ve öksüzün hakkı üzerinde durularak, dini yalanlama; yoksulu doyurmama, öksüze destek olmayıp onu aşağılama olarak tanımlanır. Daha sonra, bireysel boyutu ön planda görünen, fakat toplumsal boyutu da ağırlıklı bir şekilde var olan namaza değinilerek, namaza karşı lakayt olanlardan söz edilmekte⁵⁸, bu da, ayetin devamında, toplumsal anlamda yapılması gereken yardımın esirgenmesi şeklinde tanımlanmaktadır. O halde burada namaza karşı lakayt olmak şeklinde tanımlanan durum, namazın şu veya bu şekilde kılınmasından çok, namazın zekat ve zekatin yanında sayılabilecek daha bir çok dünyevi ve toplumsal karşılığının yerine getirilmemesi şeklinde anlaşılmalıdır.

Namaz kılmanın, zekat, sadaka vermek, infakta bulunmak ve benzeri dünyevi ve toplumsal karşılıklarının yerine getirilmemesi halinde, riyakarlıktan öteye bir anlam taşımayabileceğini de ifade etmek gerekmektedir. O halde, Maun Suresinde tasvir edilen olumsuz insan tipinin karşısındaki inanan insan, açıklıkla mücadele eden, bütün olanakları harekete geçirmeye çalışan, bir an olsun bu derdi aklından çıkarmayan ve bu alanda sürekli faaliyette bulunan kimsedir. Zengin ile fakir arasındaki derin uçurumun istismara dönüştüğü günümüzde Mâûn Suresi ve içeriği daha iyi anlaşılmakta ve önemi de artmaktadır. Mâûn suresi, vahyin başlangıç dönemlerinden itibaren yoksulun, yetimin, muhtaç olanın gözetilmesi gereğine, özellikle vurguda bulunulduğunu göstermektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, Mekke döneminde mali mükellefiyetin çeşitli aşamalarını ve boyutlarını ifade eden kelime ve kavramlara yer verilmiş, Medine döneminde ise, bu mali mükellefiyetlerin zekat, bazen de sadaka formunda ifade edilen kısmı, sistemli ve düzenli bir yükümlülük halini almıştır. Anlaşılacağı üzere, daha Mekke döneminin erken dönemlerinden itibaren servetin sürekli bölüşülerek akım halinde tutulmasına yönelik önlemler alınmış, Medine döneminde de temel bir prensip haline

⁵⁸ Maûn Suresinin, müşriklerden 'Âs b. Vâil hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir (el-Vahidî, Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993, s. 376-377). Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre dini yalanlamak, inkar etmek anlamına gelmektedir. O halde nüzûl sebebi açısından söz konusu edilen müşrikler ise, namaz kılmaktan, müşriklerin putlarına karşı yaptıkları ibadetlerin de anlaşılabilceğini ifade etmek gerekmektedir. Ancak burada, sebebin hususi olmasının hükmün umumi olmasına engel olmadığı temel kuralını da göz ardı etmemek gerekmektedir.

getirilmiştir⁵⁹. Zira sosyal uyumsuzlukların temelindeki önemli unsurlardan biri, ekonomik eşitsizlikler, başka bir ifadeyle, sosyal sınıflar arasındaki derin ekonomik uçurumlardır⁶⁰. Zekat, zengin ile fakir arasındaki mali uçurumun azalmasına neden olur. Bu da, zekatın, toplumda servet düşmanlığının neden olacağı sosyal olayların doğmasını engelleyen, bunun sonucu olarak da, bireylerarası uyumun oluşmasına katkı sağlayan önemli bir faktör olduğunu gösterir⁶¹.

Medine'de inen Tevbe Suresi 67. ayette münafıklardan söz edilmekte ve onların cimriliğine özellikle değinilmektedir. Ardından, 71. ayette;

“Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler, namazı kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Elçisine itaat ederler. İşte onlara Alah rahmet edecektir...” (Tevbe, 9/71).

ifadesiyle mü'minlerden söz edilmekte ve mü'min olmanın temel unsurlarından biri olarak zekata yer verilmektedir. Bu da zekatın önemi ve imanla bağlantısı açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla, insanın bütün benliğiyle inanmasını ifade eden imanın, yükümlülüklerinin yerine getirilmesiyle anlam kazanacağını da bu bağlamda belirtmek gerekmektedir.

Zengin fakire mali aktarımda bulunması anlamındaki zekat formunun Kur'an-ı Kerim'de 30 yerde geçtiğini, bunlardan 26'sında ise zekatın namazla birlikte zikredildiğini ifade etmiştik. Dolayısıyla ikisinin bir bütün olduğunu ve Kur'an'ın bu bütünlüğe büyük önem verdiğini ifade etmek mümkündür. Başka bir ifadeyle, Allah'ın huzurunda namaza durmak, toplumsal sorumluluğun bir parçası konumunda bulunan zekatın verilmesini de gerektirmektedir. Namaz ile zekatı birbirinden ayırmak ise, bu bütünlüğün yok olmasına, bir parçalanmışlığın oluşmasına neden olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, mali mükellefiyet anlamındaki zekatın Kur'an'ı Kerim'de geçtiği yerlerin büyük çoğunluğunda aynı ayet içerisinde, zekattan önce namaza yer verilir. Bu da, bedeni bir mükellefiyet olan namaz ile mali bir mükellefiyet olan zekatın İslam dini içerisinde çok önemli iki ibadet olduğunu göstermektedir. Burada, Hz. Ebubekir'in namazı kılıp da zekat vermek istemeyenlere karşı, namaz ile zekatı ayıranlarla savaşaacağını ifade etmesini de hatırlamak gerekmektedir.

⁵⁹ bk. Haşr, 59/7.

⁶⁰ bk. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, s. 78.

⁶¹ Gözübenli, *“Zekat: Rahmet Getiren Paylaşım”*, s. 327.

Zekatın önemli bir yönü de, bir yükümlülük getirmekle birlikte mali konuda insanın iradesini disipline edecek bir potansiyeli içermesidir. Böylece insanın, zekatla ve Kur'an'da zekat dışındaki sosyal yardımlaşmayı teşvik eden kavram ve ayetlerle, paylaşmayı öğrenerek, bunu özsel bir ilke haline getirmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla malın sadece zekatı verilen kısmında değil, bütününde nasıl bir yol takip etmesi gerektiği gösterilmektedir. İşin bu boyutu, Kur'an'ın mülkiyet anlayışıyla da yakından ilgilidir.

IV. Kur'an'ın Mülkiyet Anlayışı ve Zekat

Kur'an'da mülkiyet çift boyutlu olarak ele alınır.

1. Mutlak mülkiyet hakkı Allah'a aittir:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur" (Şura, 42/4);

"De ki: "Ey mülkün sahibi Allah'ım, dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü çekip-alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; hayır Senin elindedir. Gerçekten Sen, her şeye güç yetirensin." (Ali İmran, 3/26) ⁶².

2. Mülkiyet, izafi olarak insana aittir:

"Allah'ın sizi halife yaptığı şeylerden infak ediniz." (Hadid, 57/7);

"...Size verilmiş olan Allah'ın malını siz de (fakirlere) veriniz" (Nur, 24/33).

Bu ikili anlayışla Kur'an, gerçek mülkiyet hakkının Allah'a ait olduğunu ve insana ikinci derecede bir mülkiyet hakkının tanındığını belirtir.

Yüce Allah, kendisine ait olan mal ve nimetlerden bir kısmını belli şartlarda, müslim – gayri müslim ayırımı yapmaksızın insanlara emanet olarak verip, onlardan belirli şeyleri, istediği şekilde yerine getirmelerini talep eder⁶³. Bu verilenlerden de sorumlu tutulacaklarını sık sık tekrarlar.

Yüce Allah, mal ve servetin birer imtihan aracı olduğunu şöyle belirtmektedir:

"Mallarınızın ve çocuklarınızın, aslında bir sınama olduğunu ve büyük bir ecrin Allah katında bulunduğunu bilin" (Enfal, 8/28)⁶⁴.

Kur'an mal – mülk kazanmaya, servet elde etmeye karşı değildir. Aksine Kur'an, malı ve serveti *'Allah'ın lütfu'*⁶⁵ ve *'hayır'*⁶⁶ olarak tanımlamaktadır. Burada, Sâd suresinde yer alan;

⁶² Şûrâ, 42/49; Benzer ayetler için bk. En'âm, 6/12; A'râf, 7/128; Mu'minûn, 23/84-89; Lokman, 31/26; Sebe', 34/1; Zuhuruf, 43/85; Câsiye, 45/27.

⁶³ bk. Şeker, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1987, s. 40-41.

⁶⁴ Ayrıca bk. Teğâbun, 64/15.

⁶⁵ Müzzemmil, 73/20.

⁶⁶ Cuma, 62/10; Ayrıca bk. Bakara, 2/215, 272-273.

“Süleyman: Gerçekten ben mal (hayr) sevgisini, Rabbimi anmaktan ötürü istedim, dedi” (Sad, 38/32).

ayetini de hatırlatmakta yarar bulunmaktadır. Dolayısıyla sorgulanması ve üzerinde durulması gereken, insanın servet sahibi olup olmaması değil, servetle kuracağı ilişki biçimidir.

Fert, sorumlu tutulacağı, hesaba çekileceği ve dolayısıyla servetinde sınırsız bir tasarruf serbestisine sahip olmadığı düşüncesini zihninde devamlı canlı tutmalıdır. Bu düşünce, onun sadece kendi menfaatlerini düşünmeye sevk eden egoist yaklaşımlardan kurtulmasına ve toplumun menfaatlerini de göz önünde bulundurmasına, fakiri, yetimi gözetmesine, zekatı vermesine neden olacaktır. Dolayısıyla, serveti kaprisi uğruna tahrip etmeyecektir. Zira böyle bir durumda toplum için gerekli olan bir şeyden onları mahrum bırakacağını düşünecektir. Savurganlık edip israf da etmeyecektir. Zira israfın Allah'a ve topluma karşı bir hırsızlık niteliğinde olduğu⁶⁷ bilincini sürekli zihninde canlı tutacaktır. Burada zekat vermenin kişiliğin oluşumuna olumlu anlamda katkıda bulunduğu da unutulmamalıdır. Zira zekat vermek kişinin cimrilik yönünün törpülenmesine, cömertlik yönünün ise gelişmesine vesile olacaktır⁶⁸. Başta zekat olmak üzere, toplumsal yardımlaşmayı ifade eden Kur'anî kavramlar, İslam'ın en önemli toplumsal direktiflerinden olan ve “başkasını kendine tercih etmek” anlamına gelen, aynı zamanda üstün bir davranış motivasyonunu ifade eden ‘*isâr*’⁶⁹ ahlakının yerleşmesini, kurumsallaşmasını⁷⁰ sağlayacak temel unsurlardır.

Mekke müşrikleri, servetlerini kendilerinin kazandıklarını iddia etmekteydiler. Bu nedenle, servetin bütünüyle ve gerçek anlamda kendilerine ait olduğunu ve istedikleri tarzda harcayabileceklerini düşünüyordular. Kur'an'ı Kerim ise, ısrarla servetin tümünün kazanan kişiye ait olmadığını ve muhtaç kimselerin o servette hakkı olduğunu ifade eder⁷¹.

Kur'an, insana gerçek mülkiyeti Allah'a ait olan mal ve servetinden yoksullara aktarımda bulunarak onlarla bölüşmesini emreder:

⁶⁷ Garaudy, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın, Pınar Yay., İstanbul 1991, s. 98.

⁶⁸ Zekatın bireysel ve toplumsal faydaları ile ilgili bk. Özek, Ali ve Diğerleri, *İbadet ve Müessesesiz Olarak Zekat*, İSAV. Yay., İstanbul 1984, s. 186-205; Yavuz, Yunus Vehbi, *İslamda Zekat Müessesesi*, Feyiz Yay., İstanbul 1972, s. 45-77.

⁶⁹ Haşr, 59/9.

⁷⁰ Kılıç, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yay., İstanbul 1991, s. 175.

⁷¹ Mearic, 70/24-25; Ayrıca bk. Hud, 11/87; Beled, 90/5-6; Ayrıca bk. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 80.

“Allah’a ve Rasulüne iman edin. Sizi kendisine halife kılp sarf yetkisi verdiği şeylerden harcayın. Sizden iman edipte (Allah rızası için) harcayan kimselere büyük mükafat vardır” (Hadid, 57/7).

Yukarıda da ifade edildiği üzere, zekatın, birçok yerde dinin temel ibadetlerinden biri olan namazdan hemen sonra zikredilmesi⁷², zekat müessesesinin önemini açıkça göstermektedir. Zekatın verilebilmesi için de servetin olması gerekmektedir. Bu düşünceyle İslam, kapitalist anlayışta meydana gelen sınıflaşmanın aksine, insanlar arasında maddi farkları azaltarak, insanları birbirlerine yaklaştırma hedefini gütmüştür. İslamın gayesi zenginliği kaldırmak değil, fakirliği bertaraf etmektir. Kur’an, mal ve servetçe insanların birbirinden farklı olmalarının hiçbir zaman üstünlük vesilesi olamayacağını, üstünlük kriterinin iman, salih amel ve takva⁷³ olduğunu belirtir.

Sonuç itibariyle, zekat kelimesi semantik açıdan çeşitli anlam olaylarına sahne olmuştur. Kelimenin cahiliye döneminde her türlü artma, çoğalma olan esas anlamı Kur’an-ı Kerim’de de korunmuş, buna ek olarak kelime yeni bir muhteva ve izafi / yan anlam kazanmıştır. Bu yan anlam, temizlik, temiz olmak, arınmaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere, temizlik, arınma anlamının esas anlam olan artmak, çoğalmakla ilgisi bulunmaktadır. Bu ilgi, olumlulukların artması ve sonuç itibariyle temizlenmeyi, arınmayı beraberinde getirmesi şeklindedir. Zekat mali mükellefiyet ifade ettiği yerlerde hem artma hem de arınma, temizlenme anlamını içerir. Zira insan malının belirli bir kısmını vermekle görünürde bir azalmaya yol açmakla birlikte bu, Allah katında malının hem artmasına hem de temizlenmesine vesile olur. Yine insan, zekat mükellefiyetini yerine getirmekle hayır işlemiş olmakta ve bu durum, onun olumlular hanesinde bir artışa neden olmaktadır. Bu da kişinin manevi anlamda arınmasına, temizlenmesine yol açar. Bu çerçevede zekat, insanın Allah’a yaklaşmasını sağlayan önemli unsurlardan bir tanesidir.

Kur’an’ı Kerim, bütün kavram ve konuları Allah merkezli bir şekilde işler. Başka bir ifadeyle, bütün konuları dini alana çekerek anlatır, kelimelere de bu anlamda cahiliye dönemindeki anlamlarına ek olarak yepyeni anlamlar kazandırır. Zekat kavramı da bunlardan birisidir. Cahiliye döneminde derinlikli bir anlam içermeyen ve sıradan bir kelime olan zekat, Kur’an’ı Kerim’de namaz ile zekatın

⁷² Sözelimi bk. Bakara, 2/43,83,110,177,277; Nisa, 4/77,162; Mâide, 5/12,55; A’raf, 7/156; Tevbe, 9/5,11,18,71.

⁷³ Bk. Sebe’, 34/35-37; Hucurat, 49/13.

birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğu mesajının verilmesi amacıyla, çoğunlukla namazla birlikte ele alınan ve arınmaya, Allah'a yaklaşılmaya yol açan temel ibadetlerden birini ifade eden anahtar bir kavram haline gelmiştir.

Zekat, sadaka, infak ve benzeri kavramlar Mekke döneminde mali bir mükellefiyetin olduğunu ifade etmektedir. Zira Maun suresine değinirken ifade edildiği üzere, bi'setin daha ilk yıllarında yoksulun doyurulması, yetimin gözetilmesi ile din arasında çok önemli bir bağ kurulmuştur. Dolayısıyla, bu kavramlar Mekke döneminde şekli, miktarı ve zamanı bütünüyle insanın vicdanına bırakılan, ancak verilmesi mutlaka gerekli bir mali mükellefiyetin var olduğunu gösterir. Medine döneminde ise zekat, çerçevesi belirlenmiş, kimlere, ne ölçüde ve hangi zaman aralıklarıyla verilmesi gerektiği ifade edilmiş bir mali mükellefiyet müessesesi haline gelmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, cahiliye dönemi ile Kur'an dönemi karşılaştırıldığında zekat kelimesinde çeşitli anlam olayları olmuştur, kelimeye yeni anlamlar yüklenmiştir. Kur'an sonrası dönemde ise zekat kavramı, anlam değişmelerine, başka bir ifadeyle, anlam kayması, anlam sapması gibi olaylara en az sahne olan Kur'an kavramlarından birisidir. Kur'an'ın zekata artmanın yanında yüklediği arınma anlamı, kavramın anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Toplumun hakkından arınmaya ve malı artarak artırmaya vesile olan zekat, insanın da bu yolla özellikle mali konularda olumsuz yönelimlerden arınmasına büyük ölçüde yardımcı olur.

Vurgulanması gereken son bir husus, zekat – din; zekat – ibadet ilişkisinin, başka bir ifadeyle, zekatın özünün toplum katında yeterince anlaşılammış olduğudur. Bu nedenle, zekatın teknik anlamda kimlere, nasıl, ne ölçüde ve hangi zaman aralıklarıyla verilmesi gerektiği gibi konuların yanı sıra, özünü, dindeki yerini ve diğer ibadetlerle organik bağını ön plana çıkaran çalışmalara da önemli ölçüde yer verilmelidir. Zira zekat, günümüzde büyük bir öneme ve çeşitli toplumsal sorunların çözümünde etkin rol üstlenme kabiliyetine sahip olan önemli bir mali ibadettir.